

**Un *Arhieraticon* manuscris din secolul al XIX-lea aflat în colecțiile
Bibliotecii Sfântului Sinod**

Arhim. dr. POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sf. Sinod
București

Abstract

*An Manuscript *Arhieraticon* of the XIXth Century from the Holy Synod Library*

The manuscript we are studying is the artistic creation of the Princess Maria Sturza (the daughter of Ion Ghica, the writer).

The volume has an interesting cover, made of silver, adorned with many enamel medallions. The manuscript is a missal used by bishop and it was copied and adorned with thumbnails in 1897, as a gift for Silvestru Bălănescu, the Bishop of Huși (+1900), at his 60th anniversary.

The manuscript was given to the Holy Synod Library by the Patriarch Justinian, at his anniversary from February 22nd 1966.

Keywords: *liturgy, service book for bishop, Maria Sturza, Synodal Library Bucharest*

Colecțiile speciale din patrimoniul Bibliotecii Sfântului Sinod conțin un fond bogat de manuscrise vechi, cu texte în limbile utilizate de cultura și cultul românesc ortodox de-a lungul secolelor, de la întemeierea Mitropoliei Țării Românești, din anul 1359 și până în secolul al XX-lea. Cultul și cultura sunt două realități care au izvorât una din cealaltă. Setea de frumos și de perfecțiune, dorul după Dumnezeu l-au făcut pe creștinul smerit să se exprime în slove meșteșugite de inimă, cântec, pictură, sculptură, dar, mai ales, i-a mobilizat forțele pentru a-l face cunoscut cât mai multora, pe Mântuitorul lumii, Arhiepiscopul cel Mare, Domnul nostru, Iisus Hristos. Nu am fi putut discuta astăzi de frumusețea liturghiei, de rolul ei transfigurator, sfințitor, dar și unificator din viața poporului român, nu am fi avut

slujebnice și liturghii, manuscrise ori tipărite, dacă Iubirea lui Dumnezeu, Întrupată în Fiul, nu Se jertfea pentru curățirea și reînfrumusețarea lumii cu chipul nou, strălucitor pe care Dumnezeu i l-a insuflat la creație.

Cum era de așteptat, textele patristice și cele liturgice sunt din punct de vedere numeric, dar și valoric, cel mai bine reprezentate. Referindu-ne la manuscrisele liturgice, constatăm că ele au fost niște instrumente vii, deosebit de utilizate, care au avut menirea de a servi atât la strană (ceasloave, mineie, octoihuri), cât și slujitorilor sfântului altar, diaconi, preoți și episcopi (molitfelnice, liturghiere, arhieraticoane). Dintre acestea din urmă amintim: **Rânduiala Liturghiei și a hirotoniei**, scrisă pe pergament, în limba slavonă, în secolul al XV-lea, liturghiere din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în limbile slavonă și română. Cu excepția manuscrisului slavon din veacul al XV-lea, care, evident, servea unui episcop care săvârșea hirotonii, celelalte texte pe care le deținem, pentru slujba arhierescă, au fost copiate abia în secolul al XIX-lea: de pildă, **Arhieraticonul**¹ (copiat în 1833 de către Rafail monahul, de la mănăstirea Căldărușani) conține rânduiala hirotesiiilor și a hirotoniilor, dar și alte servicii divine pe care le săvârșește episcopul, în afară de sfânta liturghie. Unele slujbe oficiate de episcop au fost întocmite în fascicule aparte, ca de pildă, **Sfințirea bisericii**.² Probabil, pentru faptul că episcopul slujea după liturghierul preoțesc, deși slujba cu arhieru are un tipic mai solemn, **Arhieraticonul** propriu-zis, cum îl cunoaștem astăzi, a apărut mult mai târziu, iar în limba română a fost complet abia în veacul al XX-lea. Deci, el nu va conține decât foarte târziu și slujba sfintei liturghii arhieresti, cu tot tipicul corespunzător.

În tradiția manuscrisă a liturghiei creștine, cele mai vechi texte păstrate³ includ slujba sfintei liturghii (în care este menționat adesea numai

¹ Bibl. Sf. Sinod, Ms. I 89.

² Bibl. Sf. Sinod, Ms. II 125; II 201.

³ Avem în vedere **Evhologhionul** de tradiție egipteană, al episcopului Serapion de Thmuis (sec. al IV-lea, Codicele 149 de la Marea Lavră, Muntele Athos) sau celebrul Codice **Barberini graecus 336** din a doua jumătate a secolului al VIII-lea; manuscrisele de la Muntele Sinai precum și cele de la Muntele Athos

preotul), căreia i se alătură uneori diataxe (rânduiele) necesare în pastorația episcopală: hirotonii, consacrări de biserici, sfințirea Mirului, volumele devenind *liturghiere arhieresti*.

Liturghiile de pe teritoriul țării⁴ noastre, denumite *Liturghie* sau cu termenul slav de *Slujebnic*, erau alcătuite în mai toate cazurile, tot pentru preoți (în zilele noastre, la finalul unor astfel de volume, au fost trecute *îndrumări tipiconale pentru slujba cu arhieriu*, dar tot pentru uzul preoților, pentru a ști ce gesturi liturgice să facă atunci când oficiază alături de un episcop)⁵. Necesitatea unui volum special pentru arhieriu l-a determinat pe mitropolitul Moldovei, Dosoftei, ca la finele *Liturghiei* sale, imprimate la Iași în 1679 și în 1683, să adauge și *rugăciunea sfințirii antimiselor* (slujbă care se face exclusiv de către episcop, ca garant al Ortodoxiei și al comuniunii cu Biserica Universală). Sunt cunoscute și unele slujebnice arhieresti,⁶ volume împodobite cu miniaturi, cum este manuscrisul trilingv *Slujebnicul*

sau de la Marile Meteore includ numeroase exemplare de liturghiere destul de timpurii, din veacul VII și până mai aproape de noi, în cel de-al XVIII-lea. Dar dintre acestea, extrem de puține erau dedicate special, uzului arhieresc, dar niciunul nu conține liturghia cu tipicul pentru slujba cu arhieriu. A se vedea cataloagele de manuscrise: *Iera Moni ke Arhiepskopi Sina, Ta Nea Evrimata*, Atena, 1998; Sot. N. Kallas, *Ta ikonographimena tou Agiou Orous*, Tesalonic, 2008; *Iera Moni Megalou Meteorou, Cheirographi, Kodikes*, Trikala, 2007 etc.

⁴ Istoria liturghierului/arhieraticonului nu constituie obiectul cercetării de față, ci dorim să facem doar unele precizări care urmăresc evoluția *Liturghierului arhieresc* și explică situația manuscrisului de care ne ocupăm, de aceea ne-am și limitat la a studia, în cazul tipăriturilor, doar exemplarele existente în Biblioteca Sfântului Sinod.

⁵ Acest lucru s-a întâmplat din inițiativa episcopului-vicar, Roman Stanciu Ialomițeanul. Rânduiala aceasta a fost introdusă la sfârșitul *Liturghierului*, după 1978 (edițiile anterioare din 1937....1974, 1977 nu o au). Ea apare, însă, în edițiile din anul 1987, 1995, 2000 etc.

⁶ Unele sunt anterioare veacului al XVII-lea, dar nici ele nu au tipicul slujirii liturghiei de către arhieriu, ci doar rugăciunile liturghiei, iar la final au adăugate doar unele ierurgii și Taine pe care le săvârșește episcopul cu diferite ocazii: sfințiri de biserici, hirotonii, hirotesii.

mitropolitului Ștefan, de la Biblioteca Academiei Române (Ms. rom. 1790) sau Ms. 1216 BAR Cluj.

Strădaniile de traducere din grecește și de corectare a cărților de cult, din primele decenii ale secolului al XVII-lea, aparținând mitropolitului Petru Movilă, vor contribui și la alcătuirea unui **Liturghier**, cu rânduiala sfintei liturghii și a altor slujbe (care la nevoie, după cum se observă în manuscrise, era adaptat tipicului arhieresc)⁷. Se știe că pe foile de titlu ale cărților tipărite cu binecuvântarea mitropolitului Petru se menționa fidelitatea preluării după Tradiția și Tipicul athonit și al Marii Biserici a Constantinopolului, a cărei stavropighie era Lavra Pecerska, unde se tipăreau aceste cărți.⁸ Se cunoaște, de asemenea, că textele liturgice cuprinse în unele volume grecești imprimate la Veneția au fost preluate și traduse în slavonă în centrele tipografice din Moscova, Kiev, Lvov etc., la care s-au adăugat observații și completări cu tentă scolastică apuseană (catolică) din partea învățaților kieveni (formați la școlile teologice din Apus). După aceste traduceri la

⁷ Este cazul **Slujebnicului trilingv**, Ms.1790 de la Biblioteca Academiei Române. Cu toate că în Țările Române **Liturghierul** fusese tipărit încă din 1508, fiind tradus din grecește în slavonă de către Patriarhul Eftimie de Târnovo, tipăriturile moviliene și cele care le vor urma în alte tipografii slave vor influența într-o pondere mai mare cărțile de cult românești, în speță **Liturghierul**, la traducerea lor în limba română. În momentul în care limba română a fost încurajată pentru utilizarea ei în cult, cărțile liturgice de la Kiev, Lvov și Moscova erau mai recente, mai numeroase și mai accesibile românilor decât **Liturghierul lui Macarie**; chiar edițiile românești ale **Liturghiilor** lui Dosoftei (1679; 1683) s-au sprijinit pe texte slavone; așa se justifică și prezența în fondul de carte al Vechii bibliotecii a Mitropoliei Ungrovlahiei, azi la Biblioteca Sfântului Sinod, a unui însemnat număr de tipărituri din secolul al XVII-lea, imprimate în centrele tipografice slave amintite.

⁸ A se vedea eruditele observații al doamnei prof. dr. Zamfira Mihail, în studiile: **Considerații privind textul slav al manuscrisului românesc 1790 și Introducere în studiul comparat al manuscriselor liturgice slave din Biserica Ortodoxă Română (sec.XVII)**, în volumul: **Manuscris trilingv, preliminarii la o editare**, București, Paideia, 2010.

„mâna a doua” au fost preluate în limba română și unele din textele noastre liturgice. Faptul va fi îndreptat abia de Antim Ivireanul care, în traducerea principalelor cărți de cult în română, s-a orientat în mod special după cărțile grecești după cum se indică, de pildă, în notița tipografică a *Evhologhiului* de la Râmnic din 1706.

Biblioteca Sfântului Sinod deține un *Arhieraticon* tipărit la Moscova, în 1760, cu binecuvântarea Sfântului Sinod (161+20 pag.); acesta conține rânduiala liturghiei și tipicul ei arhieresc, foarte asemănătoare celor care se slujesc azi în Biserica Ortodoxă Română, lor li se adaugă rugăciunile hirotoniilor, hirotesiiilor și un sinaxar. Unele replici sunt chiar în limba greacă, dar transcrise cu litere chirilice, ceea ce ne trimite cu gândul la surse (manuscrite?) grecești, în timp ce *Arhieraticonul* grecesc⁹ (59 pag.), imprimat la inițiativa mitropolitului Mitrofan al Nyssei în tipografia lui Antonio Vortoli la Veneția, în 1714, cu cheltuiala Sfântului voievod Constantin Brâncoveanu, are cele trei liturghii cu succesiunea firească a rugăciunilor, fără indicații de tipic, acestora adăugându-li-se și alte slujbe: hirotesii, hirotonii, sfințirea bisericii¹⁰ etc.

Primul *Arhieraticon* tipărit la noi este cel de la Rădăuți, în 1745, „cu osteneala și toată cheltuiala, episcopului Iacob al Rădăuților.” Tipicul este în limba română, scris cu roșu, la fel și formulele de consacrare a celui ce se hirotonește, iar rugăciunile sunt în limba slavonă. Titlul cărții este *Liturghie a Sfântului Ioan Zlatoust cu mila lui Dumnezeu, acum întâi tipărită în tipografia Sfintei Episcopii a Rădăuțului*.¹¹ (În folio de 38 pagini, cu roșu și negru). După cum se observă, titlul nu vorbește nimic despre

⁹ E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, vol. I, Paris, 1918, p. 117. Menționăm că această tipăritură este catalogată de Legrand ca rarissimă.

¹⁰ În 1643 a fost imprimat la Paris *Arhieraticonul*, 750 pagini, în greacă și latină, cu multe comentarii ale lui Isac Haberti, teolog latin. Din titlu aflăm că a fost inspirat după *Rânduiala slujirii patriarhului*, conform Tipicului Marii Biserici a Constantinopolului. Ph. Iliou, *Prostikes stin elliniki bibliographia*, A, Atena, 1973, p. 85.

¹¹ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, București, 1910, p. 87.

rânduiala arhierescă și totuși volumul conține liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, cu tipicul pentru arhieru (prima liturghie pentru arhieru imprimată la noi) și rânduiala pentru celelalte servicii divine pe care le oficiază un episcop: hirotesii, hirotonii, sfințirea antimiselor.

Primul **Arhieratikon** cu textul doar în limba română este cel de la Blaj, imprimat în 1777:¹² „*tâlcuit de pre limba elinească pre limba rumânească carele cuprinde în sine toată slujba arhierescă acum întâi tipărită cu blagoslovenia D.D. mitropolit Grigorie Maer în sfânta Mitropolie în Blaj, în anul de la mântuirea lumii 1777, de Petru Popovici Râmniceanul tipografu!*” (44 pag.). Totuși, nici acest volum nu este complet, deoarece el nu conține rânduiala sfintelor liturghii, ci doar ierurgii și unele Sfinte Taine pe care le oficiază episcopul, în diferite împrejurări.

Abia la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost înființată o comisie, în cadrul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, cu sarcina de a traduce din limba greacă **Arhieratikonul**. Acest lucru s-a realizat cu osteneala episcopului Partenie Clinceni, titularul scaunului Dunării de Jos (mai târziu, mitropolit al Moldovei), care a și publicat lucrarea în 1890, la Tipografia Cărților Bisericești. La finalul acestui volum a fost atașat pentru prima oară **Tipicul Serviciului Arhieresc, în zilele de sărbători mari** (p. 65-79), alcătuit de episcopul Silvestru Bălănescu al Hușilor. Acest tipic conține doar indicațiile privitoare la gesturile, mișcărilor pe care trebuie să le facă episcopul la slujba Privegherii și la sfânta liturghie (împreună cu arhidiaconii și preoții co-slujitori). Nu sunt redată rugăciunile liturgice (ca în **Liturghier**), ci doar începuturile.

Ulterior, în 1925 a fost tipărit la Cernica, în volum de sine-stătător: **Tipicul serviciului arhieresc în zile de sărbători mari, de smeritul episcop al Hușilor, Silvestru Bălănescu** (25 pag.). Acest vlădică studiasse la Academia Duhovnicească de la Kiev și cunoștea bine limba rusă (și slavonă) și probabil că s-a inspirat pentru tipicul lucrat de el din lucrările slave existente până atunci. Mai târziu, episcopul Roman Ialomițeanul a întocmit tipicul slujbei cu arhieru, „după tradiția de la Mănăstirea Cernica și cea

¹² *Ibidem*, p. 219.

de la Catedrala Patriarhală din București.”¹³ Acest tipic a fost așezat la sfârșitul **Liturghierului**, dar a inspirat și noile ediții ale **Arhieraticonului**, care conțin, pe lângă rânduiala tipiconală, și rugăciunile în întregime.

Prezentarea manuscrisului

Manuscrisul pe care urmează să-l prezentăm este opera artistică a principesei Maria Sturza (fica scriitorului Ion Ghica), căsătorită cu George A. Sturza (fiul lui D. A. Sturza, proprietarul domeniului de la Miclăușeni).¹⁴

Volumul de față are o ferecătură deosebită, din argint, împodobită cu multe medalioane din email. Lucrarea a fost dăruită Bibliotecii Sfântului Sinod de către Patriarhul Justinian, la aniversarea sa din 22 februarie 1966 - după cum citim pe ștampila cu cerneală violet, aplicată pe unele file.

Pe foaia de titlu găsim înscrisele următoare: „*Dumnezeieștile liturghii pentru serviciul arhieresc scrise în al XXXI-lea an al domniei Regelui României Carol I cu binecuvântarea și sub conducerea Prea Sfințitului Episcop al Hușilor D. D. Silvestru Bălănescu, de Maria Gheorgie A. Sturza, născută principesa Ion Ghica. În Castelul Miclăușeni. Județul Roman. 1897.*”

Textul manuscrisului este în limba română, cu alfabet de tranziție, în care, uneori, aceleași cuvinte prezintă o grafie diferită.

După cum citim pe foaia de titlu, principesa a alcătuit volumul cu știința și sub îndrumarea episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor (+1900). Motivul întocmirii unui astfel de **Arhieraticon** împodobit îl constituie aniversarea a 60 de ani de viață de către episcopul amintit. De altfel, în

¹³ A se vedea nota 5.

¹⁴ Principesa Maria Sturza a mai împodobit și alte lucrări; la Biblioteca Academiei Române se păstrează o **Carte de rugăciuni**, tot de la sfârșitul sec. al XIX-lea (Ms. Rom. 762), cu 21 file, dar și un **Album de poezii** (Ms. rom. 2879), din 1889, cu 42 file ilustrate și copiate, în cea mai mare parte, de ea; tot în acest volum, unele poezii sunt cu autograful poetului V. Alecsandri. cf. G. Ștrempel, **Catalogul manuscriselor românești**, vol. I (1978), II (1983), București. De asemenea, în muzeul Mănăstirii Agapia se păstrează un alt frumos manuscris, **Acatistul Acoperământului Maicii Domnului**, copiat și ilustrat de Maria Sturza între 1912- 1913.

centrul copertei IV este aplicat un frumos medalion oval, în email, cu portretul destinatarului, pe marginea căruia este scris cu albastru, ca un fel de colofon: „*Silvestru Bălănescu, episcop Hușilor, în vârstă de 60 de ani: scrisu-s-a această carte de către principesa Maria G. Sturdza.*” Dacă luăm în considerare anul 1897, înscris pe foaia de titlu, când manuscrisul a fost gata, și faptul că episcopul avea atunci 59 de ani, înseamnă că principesa l-a terminat cu un an înainte de aniversarea acestuia.

Manuscrisul are 23 file, fiecare filă fiind de fapt un carton colorat de dimensiunile 37,5 x 25,8 cm. Între file a fost atașată câte o coală de calc cu menirea de a proteja textul și desenele care îl împodobesc. Filele sunt numerotate cu cerneală neagră dar, după scris, nu de către principesă; o parte din numere au dispărut cu ocazia legării manuscrisului, când i-au fost ajustate marginile.

Numărul de rânduri, ca și așezarea textului în pagină, variază în funcție de chenarul sau desenul care le împodobește. Întâlnim 29 de rânduri pe pagină (f. 6^v), dar și 41 (f. 9^v).

Am numit manuscrisul ***Arhieraticon*** dat fiind faptul că el a fost destinat slujirii unui arhieru. Însuși titlul manuscrisului vorbește despre ***Dumnezeieștile liturghii pentru serviciul arhieresc.***

Cercetând și analizând rânduiala liturghiilor de aici, constatăm că sunt cuprinse liturgia sfântului Ioan Hrisostom și a Sf. Vasile cel Mare; în schimb, lipsesc aproape cu desăvârșire indicațiile tipiconale, așa încât nu avem în față decât stricta succesiune a rugăciunilor pe care le citește slujitorul la Sfânta liturghie și răspunsurile corului; așadar, nu putem vorbi nici de un ***Liturghier*** propriu-zis și nici de un ***Arhieraticon***, doar dorința autoarei și cea a comanditarului îndreptățesc numele de ***Arhieraticon***.

Comparând textul manuscrisului nostru cu cel al mai multor ediții tipărite ale ***Liturghierului***, am constatat că principesa Maria Sturza a copiat rugăciunile celor două liturghii, a Sfântului Ioan Gură de Aur și a Sfântului Vasile cel Mare, din ***Liturghierul*** tipărit la București în 1887, la Tipografia Cărților Bisericești. Unele forme de cuvinte prezente în anumite rugăciuni ne indică și utilizarea ediției ***Liturghierului*** apărut în anul 1895, tot la Tipografia Cărților Bisericești.

Conținutul manuscrisului:¹⁵

f.1^r: foaia de titlu (redată la pag. 5), este căptușită la interior cu mătase crem;

f.2^r: *Dumnezeiasca liturgie a celui între sfinți, părintelui nostru Ioan Chrisostom, Arhiepiscopul Constantinopolei* (inițiala conține portretul bust al sfântului ierarh amintit; versoul filei este și el dublat cu mătase);

f.3^r: *Rugăciunea punerii înainte*;¹⁶

f.3^v: *Ecfonisul: Că ție se cuvine...*;

f.4^r: *Rugăciunea Antifonului al 3-lea*;

f.4^v: *Archiereul citește în taină rugăciunea cântării întreit sântă*;

f.5^r: *Rugăciunea înaintea Evangheliei*;

f.5^v: *Archiereul: Rugăciunea pentru cei chemați...*;

f.6^r: *Ecfonisul: Că ție se cuvine...*;

f.6^v: *și neschimbat te-ai făcut om* (este continuarea rugăciunii din timpul cântării heruvicului de pe fila 6^r);

f.7^r: *După punerea Dumne(z)deștilor Daruri pe sânta masă, urmându-și diaconul ectenia, Arbiereul zice această rugăciune...*;

f.7^v: *Arbiereul se ro(a)gă în taină...*;

f.8^r: *Dubul tău cel sânt și de mare cuvînță mărirea ta*;

f.8^v: *Arbiereul se ro(a)gă: Încă aducem ție această slujbă...*;

f.9^r: *Arbiereul se ro(a)gă: Pentru ca să fie celor ce se vor cuminica, spre trezirea sufletului, spre ertarea păcatelor...*;

f.9^v: *Încă aducem...*;

f.10^r: *Ecfonis: Și ne dă nouă cu o gură și o inimă a mări și a cânta...*;

f.10^v: *Arbiereul se ro(a)gă încet: Mulțumim ție, Împe(ă)rate, nevăd(z)utule...*;

f.11^r: *Diaconul zice cu glas mare...*;

f.11^v: *Arbiereul ecfonis: Că Tu ești sântirea noastră ... iar la finalul paginii: sfârșitul Dumned(z)eeștii Liturgii a Sântului Ioan Chrisostom*;

¹⁵ Vom reda numai incipiturile.

¹⁶ Este vorba despre rugăciunea care încheie prima parte a **Liturghiei Proscomidia**, care constă în pregătirea pâinii și a vinului pentru a fi sfințite în Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos.

f.12^r: *Dumnezeiasca Liturgie a celui între sânti Părintelui nostru, Vasilie cel Mare, Arhiepiscopul Chesariei din Capadocia, versoul filei este dublat cu mătase crem;*

f.13^r: *Rugăciunea punerii înainte;*

f.13^v: *Ecfonis: Că ție se cuvine;*

f.14^r: *Ecfonis: Că bun și iubitoriu;*

f.14^v: *Corul: Amin: Sante Dumnezeule;*

f.15^r: *Rugăciune mai înainte de Evanghelie;*

f.15^v: *Ecfonis: Ca și aceștia împreună cu noi;*

f.16^r: *Apoi ecfoniusul: Ca sub stăpânirea Ta;*

f.16^v: *Arhiereul citește această rugăciune în taină;*

f.17^r: *Sus să avem inimile;*

f.17^v: *Și iarăși: Cu aceste fericite puteri, Ste(ă)pâne, iubitoriule de oameni;*

f.18^r: *Și viețuind El în lumina ace(a)sta, dându-ne porunci de mântuire;*

f.18^v: *Arhiereul plecându-și capul, se ro(a)gă în taină;*

f.19^r: *Arhiereul binecuv(e)ntând cu mâna ame(ă)ndouă Santele, d(ș)ice;*

f.19^v: *Cari doresc re(ă)sbo(a)ie, dăruiește lor adâncă și stătătoare pace;*

f.20^r: *Apoi cu glas: Înte(î)i pomeneste Do(a)mne...;*

f.20^v: *(primind noi) partea Sântelor tale să ne unim cu Sântul Trup și Sânge al Christosului Te(ă)u;*

f.21^r: *Ecfonis: cu darul și cu îndurările (această filă este căptușită pe verso cu mătase crem);*

f.22^r: *Apoi preotul (i)eșind, citește rugăciunea amvonului la finalul filei: Sfârșitul Dumned(ș)eeștii Liturgii a Marelui Vasilie-această filă are și ea versoul căptușit cu mătase crem;*

f.23 albă, iar pe versoul ei a fost lipit forțașul cu mătase crem.

Decorația manuscrisului

Privind acest *Arhieraticon* din punct de vedere estetic, ar trebui să ne îndreptăm atenția către două paliere diferite:

1. legătura volumului, coperta și ilustrația ei;
2. miniatura filelor interioare.

Din punct de vedere al ilustrației¹⁷ textului liturghiilor, putem afirma că este dominată de prezența simbolului *vegetal*.

Pe alocuri, vrejurile vegetale sunt presărate de *elemente zoomorfe hibride* (de tip *dragon, dragon înaripat* etc.).

Pe viitor se vor continua cercetările cu privire la decorația acestui manuscris, contextualizându-o, prin integrarea ei în preocupările estetice ale finelui de secol XIX. Astfel, elementele care decorează manuscrisul ar trebui privite în legătură cu *revival*-ul formelor de tip gotic, în ceea ce, arhitectural, se numește stilul neo-gotic. Castelul de la Miclăușeni se integrează perfect acestui curent care a avut două etape majore, plasate cronologic la finele secolului XVIII și la sfârșitul secolului XIX.

Privind însă castelul de la Miclăușeni și filele miniaturate ale *Arhieraticonului* de Maria Sturza, este limpede că sunt coerent similare stilistic și se integrează în aceleași structuri estetice.

Presupunem că în privința decorației textului, principesa Maria Sturza s-a inspirat din lucrările imprimate în Apus, în secolul al XIX-lea, contemporane ei. Acestea, la rândul lor, preiau miniaturi cu personaje și chenare cu vegetație abundentă, luxuriantă, din vechile manuscrise medievale realizate în scriptoriile occidentale. Observăm asemănări mari între podoabele textului din *Arhieraticon* și lucrarea *L' imitation de Jésus-Christ*, apărută la Paris în 1856, în celebra casă de editură a lui Leon Curmer.

Între sursele de inspirație ale principesei s-ar mai putea număra și cartea *Les Evangiles des dimanches et fêtes de l'année*, tipărită la Paris, în 1864. Ambele cărți sunt cunoscute pentru elegantele miniaturi, reproduse în cromolitografie.¹⁸

¹⁷ Toate miniaturile din manuscris sunt semnate discret M.S. (Maria Sturza).

¹⁸ Nu am reușit încă, să ajungem la Biblioteca Arhiepiscopiei Romanului, în custodia căreia a intrat Biblioteca lui D. A. Sturza, adăpostită, odinioară la Miclăușeni. Fondul de carte a fost donat Bisericii în vremurile tulburi din 1944 de către fiica principesei, Ecaterina Cantacuzino. Despre biblioteca lui D. A. Sturza, cunoscută în epocă pentru valoarea ei, a scris episcopul Melchisedec Ștefănescu al

Revenind la ilustrația manuscrisului supus studiului, precizăm acum, doar câteva elemente:

Textul *Liturghiei Sf. Ioan Hrisostomul* este dominat de **elemente florale**, precum *garofița* (simbol al iubirii și fidelității), *lăcrămioara* (simbol al purității și fecioriei, dar și al lacrimilor Fecioarei Maria în momentul în care privește în sus spre cruce, unde era răstignit Iisus. Interesant este faptul că lăcrămioara apare și în scena *Judecății din urmă*, în Ierusalimul ceresc, ca element indispensabil din preajma Tronului Fecioarei, din centrul cetății).

Textul liturghiei este ornat și cu *margarete, anemone, albastrele, narcise și flori de măceș*. Menționăm că florile de măceș sunt simbol pentru cele cinci răni ale lui Iisus Hristos și au o simbolică înrudită cu cea a anemonei, care sugerează sângele lui Iisus.

Liturghia Sf. Vasile cel Mare este ilustrată cu flori de *nu mă uita* și ca fruct, de *cireșe*. Se știe că cireșul vine din Antichitate, având o simbolică cu totul aparte, datorată proprietăților sale curative. Este o plantă care intră în simbolică creștină drept un arbore ce sugerează virtuțile cardinale.¹⁹

Copertile manuscrisului au dimensiunea 39x28 cm; filele se adăpostesc într-o superbă ferecătură metalică montată pe tăblii groase de carton, îmbrăcat în catifea vișinie. Pe coperta I se găsesc treisprezece medalioane executate în email vienez, inegale ca mărimi. În partea superioară a copertei I sunt dispuse nouă medalioane: șase sunt așezate două câte două, iar trei în coloană, între cele 6.

Primele 2 medalioane, care îi înfățișează pe sfinții Iacov și Grigorie sunt circulare și au diametrul 4,5 cm. În centrul copertei se găsesc alte 2 medalioane ovale, cu diametrul de 8 cm, înfățișându-i pe cei mai importanți „autori” de liturghie: Sfinții Ioan Gură de Aur și Vasile cel Mare, iar în

Romanului, care a și publicat în 1885, cercetarea sa. O explorare a vechiului fond sturzan ar putea oferi detalii prețioase despre sursele de inspirație ale artistei. În plus, deținem informații că ar mai exista câteva manuscrise miniaturate de principesă și dăruite bisericilor din regiune.

¹⁹ Adresez mulțumiri doamnei conf. dr. Ileana Stănculescu pentru observațiile făcute în legătură cu descrierea decorației manuscrisului.

partea inferioară a copertei sunt reprezentați sfinții arhidiaconi Ștefan și Lavrentie. Între aceste șase medalioane cu portrete sunt așezate, după cum am amintit, alte trei cu diametrul de 3,5 cm, 2,5 cm și 3 cm, acestea înfățișează: un porumbel (Sf. Duh), un disc și un potir (care trimit la sfânta liturghie, fiind sfintele vase în care se sfințesc pâinea și vinul, în Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos), iar ultimul medalion arată o cruce cu postament. Printre aceste medalioane sunt presărate floricele albastre emailate, așezate pe un fond metalic de cruce stilizate decupate, printre care se întrezărește catifeaua. Remarcăm și niște bumbi vișinii dispuși simetric pe întreaga suprafață a copertei.

La cele patru colțuri ale copertei se găsesc alte patru medalioane pătrate de dimensiunea 4 x 4 cm cu serafimi cu șase aripi, cu chip de copil.

Pe coperta III a fost lipit un carton pictat cu elemente vegetale stilizate, în centrul cărora se află un blazon cu inițialele: *S.B.H.*, aparținând episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor. Acest carton pictat este încadrat de o margine, tot de mătase, care căptușește forzațul.

Coperta IV: pe fondul de catifea vișinie este aplicat în centru un medalion în email de 11,5 cm lungime, cu chipul episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor, cu camilafcă pe cap, cu baston chiriarhal în mâna dreaptă, având la gât crucea, engolpionul și alte distincții primite în viață. Portretul este înconjurat de inscripția colofon, redată la pagina 5. Patru piciorușe de argint aurit încadrează medalionul comanditarului, iar cele patru colțuri ale copertei au aplicat câte un chenar de argint aurit cu serafimi cu chip de copil. Elementele metalice de pe copertele I și IV, la fel și emailurile, sunt ștanțate indescifrabil.

Închizătorile, două la număr, sunt realizate cu o precizie demnă de un mare bijutier, din metal galben (alamă) și au gravate pe ele flori.

Tranșele manuscrisului sunt aurite iar filele sunt cusute; capitalbandul este bine păstrat iar cotorul cărții, îmbrăcat și el în metal, are aplicate elemente decorative metalice emailate, cu nervuri false, din argint aurit.

Câteva imagini din manuscris au fost publicate în lucrarea ***Manuscrise din Biblioteca Sfântului Sinod***, tipărită la București, în anul

2008, la Editura Basilica a Patriarhiei Române, sub îngrijirea autorului acestui studiu.

Manuscrisul prezentat exprimă năzuința și necesitatea resimțită de ierarhi de a avea o carte care să cuprindă, ad-integrum, slujbele arhieresti, începând cu sfânta liturghie și încheind cu hirotoniile și celelalte servicii specifice misiunii episcopale.²⁰ El se încadrează în galeria operelor de artă, pentru frumusețea podoabelor sale, dar pune în lumină preocupările artistice și măiestria doamnelor intelectuale de altădată și, nu în ultimul rând, bunele relații dintre vechile familii românești și ierarhia superioară a Bisericii, prin consistenta lor pregătire culturală și activitate pastorală.

²⁰ Acest deziderat s-a împlinit abia în 1993, când a fost publicată prima ediție completă a *Arhieraticonului* (Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române), în timpul Preafericitului Patriarh Teoctist, prin osteneala unei comisii la nivel de Sinod, formată din ÎPS Nicolae, Mitropolitul Banatului, episcopul Roman Stanciu, arhim. Bartolomeu Anania etc.